

DE GESCHIEDENIS VAN HET ODEURZWAMMETJE EN EEN RECENT VERVOLG DAAROP

door C. Bas

Enige waarnemingen van de laatste tijd deden mij besluiten eens na te gaan, wat we eigenlijk precies weten van de parel onder de mycologische sierraden van Nederland, het Odeurzwammetje.

Het was in 1916 dat mejuffrouw Catharina Cool, toen als beheerdster van het herbarium van de N.M.V. werkzaam aan het Rijksherbarium te Leiden, dit merkwaardige paddestoeltje voor het eerst kreeg toegezonden en wel bijna gelijktijdig van drie verschillende vindplaatsen, te weten twee bij Huis ter Heide en één bij Amersfoort. In 1917 kwamen daar nog weer 3 vindplaatsen bij, namelijk Bilthoven, Zeist en een tweede plek bij Amersfoort.

Wat de toenmalige Nederlandse mycologen terecht tot verbazing bracht, was dat een paddestoel met zulke bijzondere eigenschappen met geen mogelijkheid was thuis te brengen. Ook buitenlandse mycologen van naam zoals Patouillard en Ricken lieten het afweten toen zij geraadpleegd werden.

Voor die lezers die het Odeurzwammetje nooit mochten aanschouwen en die ook niet één van de drie gepubliceerde afbeeldingen ervan kunnen raadplegen (Meded. Nederl. Mycol. Ver. 9: pl. 1; Flora Batava 26: pl. 2039a; Verkade's album "Paddestoelen" door J.P.Thijssen, pl. 132) is het nuttig even over de merkwaardigheden ervan uit te weiden.

Het is een stevig klein paddestoeltje (fig. 1) met een bol, vezelig-schubbig, violet- tot lila-grijs hoedje, vrij brede, tamelijk wijd uit elkaar staande violet- tot lila-grijs lamellen en een gedrongen vezelig steeltje van dezelfde kleur, dat aan de basis bezet is met enige kransen van donkere schubjes. Aan de basis gaat de steel over in een okerkleurig, vlezig knolletje, terwijl vaak een aantal van deze knolletjes met elkaar vergroeid zijn of gezamenlijk op een soort basaal knolletje zijn ingeplant. Hierdoor groeit de soort vaak in kleine bundels, die tot meer dan 10 vruchtlichamen kunnen omvatten. Het sporenstof is wit of zeer licht gekleurd, maar dit is niet precies bekend, daar geen goede dikke sporenfiguur opvangen op wit papier bekend is; de soort schijnt niet erg gemakkelijk te sporuleren.

Het contrast tussen de okerkleurige knolletjes en de violet-grijze paddestoeltjes is zeer karakteristiek. Hierbij komt dan nog de merkwaardige sterke zoete geur. Mij doet deze geur enigszins denken aan die van Hebeloma sacchariolens, de Oranjabloesemzwam.

In de oorspronkelijke beschrijving werd hij vergeleken met die van tuberozen en met die van de uitwerpselen van de klipdas, *Hyrax capense* (vroeger als geneesmiddel gebruikt). Hoe dan ook, de paddestoel draagt zowel zijn Nederlandse als zijn Latijnse naam met ere. In 1918 werd het odeurzwammetje door mejuffrouw Cool officieel Lepiota odorata gedoopt.

Het onderbrengen van het Odeurzwammetje in het geslacht Lepiota had toen al iets van een noodsprong. Weliswaar doet de schubbige hoed enigszins aan een parasolzwam denken, maar dat doen de knolletjes, de kransen van schubjes aan de steel-basis en de aangehechte lamellen in 't geheel niet. Met evenveel argumenten tegen had men de soort in Tricholoma kunnen plaatsen (dit is later ook gedaan door Konrad & Maublanc, zodat de soort ook wel T. odoratum genoemd wordt.) Wie had echter in die tijd de moed een nieuw geslacht op te richten? De beschrijving van een nieuwe soort was al een hele gebeurtenis.

Maar toen de heer Huysman in 1943 een groot aantal waarnemingen over het geslacht Lepiota publiceerde, kwam hij tot de conclusie dat het Odeurzwammetje moeilijk in Lepiota gehandhaafd kon worden, daar hem gebleken was, dat de sporen niet kleurden met jodium (Lepiota-sporen worden daarin bijna altijd bruin-rood), dat er geen cystiden op de lamellenrand waren en dat de microscopische structuur van de lamellen veel regelmatig was dan in Lepiota. Hij richtte daarom voor het Odeurzwammetje een nieuw geslacht op, dat hij Coolia noemde, ter ere van mejuffrouw Cool, wegens haar grote verdiensten voor de popularisering van de mycologie in Nederland. Het is een genoegen dit te schrijven in een blad dat dezelfde naam draagt.

Helaas heeft de naam Coolia in de woelingen van de internationale nomenclatorische wateren geen stand kunnen houden. Volgens de regels voor de botanische naamgeving, had de beschrijving van het nieuwe geslacht om geldig te zijn in het Latijn moeten gebeuren. Dit schoonheidsfoutje had achteraf nog wel verholpen kunnen worden, als mycologische gebeurtenissen in Zwitserland dit niet zinloos zouden hebben gemaakt.

In 1938 had Schreier in het "Schweizerische Zeitschrift für Pilzkunde" een gekleurde plaat gepubliceerd van een paddestoel die hij "Tricholoma X" noemde (fig. 2). De soort was ontdekt in de "Auenwälder" (rivieroeverbossen) van noordwestelijk Zwitserland. Zij ontwikkelt zich evenals Lepiota odorata op knollen die vaak onderling vergroeid zijn, maar heeft veel grotere vruchtlichamen (hoeddiameter 6-10 cm!) en is bruin-geel van kleur. Ook hier bevinden zich aan de basis van de steel donkere schubben die in kleur en structuur overeenkomen met de schubben op de hoed.

De verwantschap met L. odorata is duidelijk.

Voor deze Zwitserse fungus stelde Imbach in 1942 voor het geslacht Squamanita op te richten, eveneens echter zonder een Latijnse beschrijving te geven. De situatie was in 1943 dus zo, dat er voor een nieuw geslacht waartoe zowel Lepiota odorata als Tricholoma X behoorden, twee ongeldige namen waren gepubliceerd. Uiteindelijk werd in 1946 door Imbach de naam Squamanita geldig gepubliceerd, zodat ons Odeurzwammetje thans officieel S. odorata moet heten. Tricholoma X werd S. schreieri.

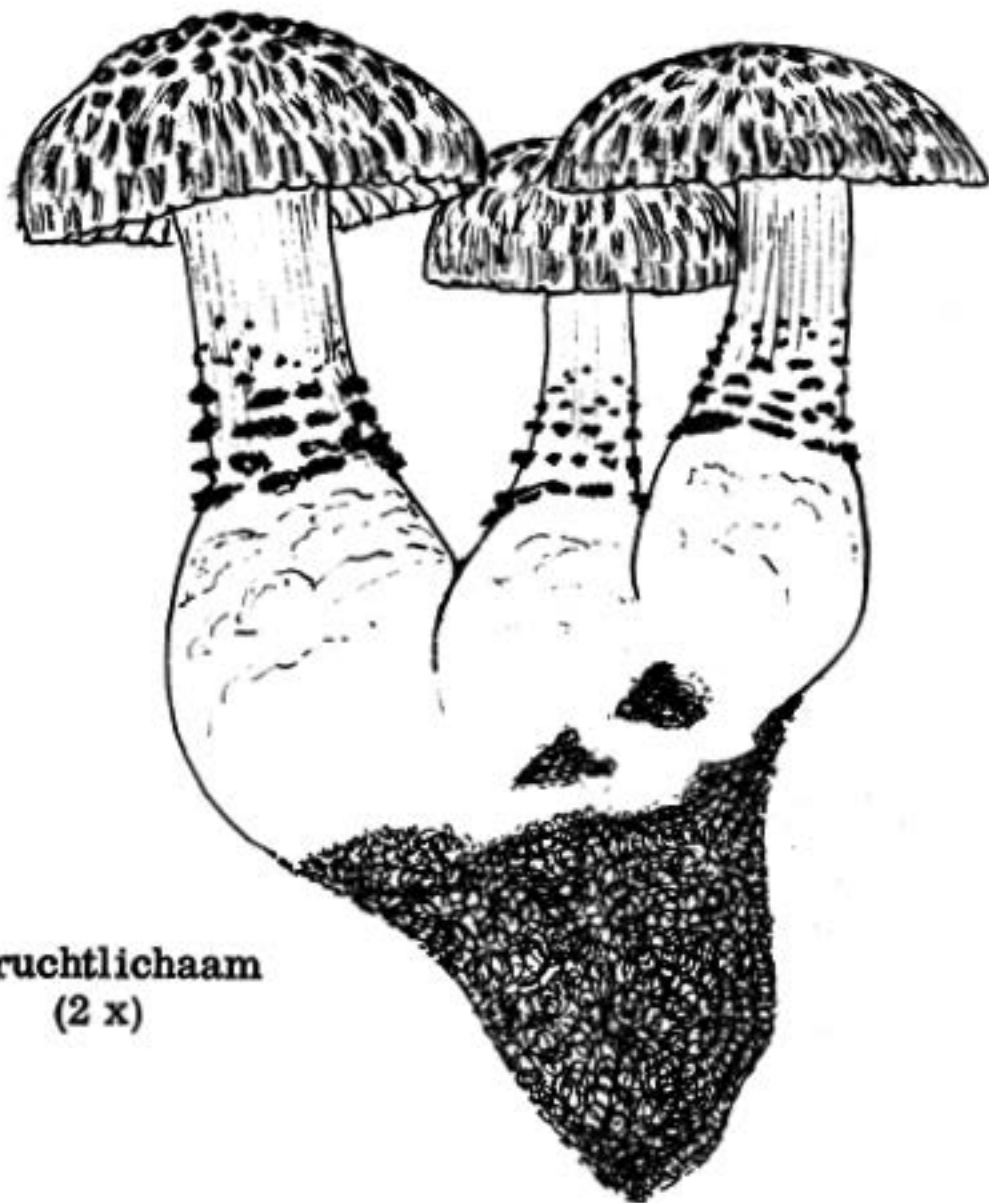
De laatste tijd is nog een vijftal Squamanita-soorten bekend geworden. Twee daarvan zijn tot nu toe alleen bekend uit Schotland, één uit de noordoostelijke V.S., één uit Malakka en één uit de westelijke V.S. en Midden-Europa. Vermoedelijk zal het geslacht nog wel groter blijken te zijn.

Van S. schreieri is slechts één vondst buiten Zwitserland bekend geworden en wel uit zuidwest Duitsland. Voor S. odorata duurde het tot 1952 voor een vondst buiten Nederland gemeld werd en wel uit Schotland. Dit bleek later echter één van de bovengenoemde nieuwe soorten te betreffen. In 1953 werd echter een Deense vondst gepubliceerd en in 1962 één uit de westelijke V.S.! Ik heb materiaal van de beide laatste vondsten grondig met het Nederlandse vergeleken en geloof dat het er werkelijk identiek mee is.

Een verspreidingsgebied zoals S. odorata nu lijkt te hebben, noemt men een disjunct (verbroken, niet aaneengesloten) areaal. Natuurlijk kan dit areaal in de toekomst groter blijken te zijn. Toch lokt wat we nu weten tot speculaties. Zou S. odorata uit de V.S. in Nederland geïntroduceerd zijn? Het plotselinge verschijnen in Nederland en de voorkeur voor plaatsen waar het oorspronkelijk profiel van de bosbodem verstoord is, zouden daarop kunnen wijzen. De meeste vondsten werden gedaan in tuinen en parkachtige terreinen in bosgebieden. In een tuin in Wageningen-Hoog werd een weelderige fructificatie waargenomen nadat het gazon enige jaren eerder omgewerkt en bemest was. De vindplaats in Breda ligt langs een spoorlijntje waarmee leem vervoerd wordt, hetgeen aan de omgeving goed te merken is. Onder de lezers zijn allicht enige gelukkigen die één of meer vindplaatsen van het Odeurzwammetje gekend hebben. Zouden zij mij eens willen schrijven hoe de situatie ter plaatse was en wat zij eventueel weten van de voorgeschiedenis van de vindplaats?

Sinds de ontdekking is het Odeurzwammetje nog wel hier en daar in Nederland gevonden, maar naar het lijkt niet zo uitbundig meer als in de eerste jaren. Aan het eind van dit artikel is een lijst te vinden van alle vondsten die mij tot heden bekend zijn, doordat er òf materiaal van in het Rijksherbarium is, òf een mededeling over werd gepubliceerd. Voor aanvullingen van de lijst houd ik mij aanbevolen. Deze zullen alsnog in Coolia vermeld worden.

Fig. 1. *Squamanita odorata*

A Vruchtlichaam
(2 x)

B en C Doorgesneden ex. (2 x)

Bij een onderzoek naar de microscopische structuren van de verschillende delen van het vruchtlichaam van S. odorata deed ik een eigenaardige ontdekking. In de steel van een afgebroken of misvormd exemplaar vond ik in de wand van de steel een geheel uit conidiën (fig. 3; ongeslachtelijke sporen, worden dus niet op basidiën gevormd) bestaande laag. Meende ik aanvankelijk dat zij wel door een parasitaire schimmel gevormd zouden zijn. later moest ik wel aannemen dat zij één van de wapens in de strijd om het bestaan uit het arsenaal van S. odorata vormen. Niet alleen vond ik ze bij materiaal van een andere vondst terug, bovendien bleken soortgelijke conidiën bij twee verwante soorten voor te komen.

Nu komen conidiën zelden op de vruchtlichamen van plaatjeszwammen voor. Zeer bekend zijn die van Nyctalis asterophora, het Parasiet-zwammetje dat vooral op Russula's voorkomt. Bij deze soort gaat de gehele bovenkant van de hoed in een poederige massa van conidiën over. Bij N. parasitica worden ze op en in de lamellen gevormd. Verder zijn mij slechts conidiën bekend van een Armillaria- en van een Lentinellus-soort. Bij Squamanita zijn ze vermoedelijk van taxonomische betekenis.

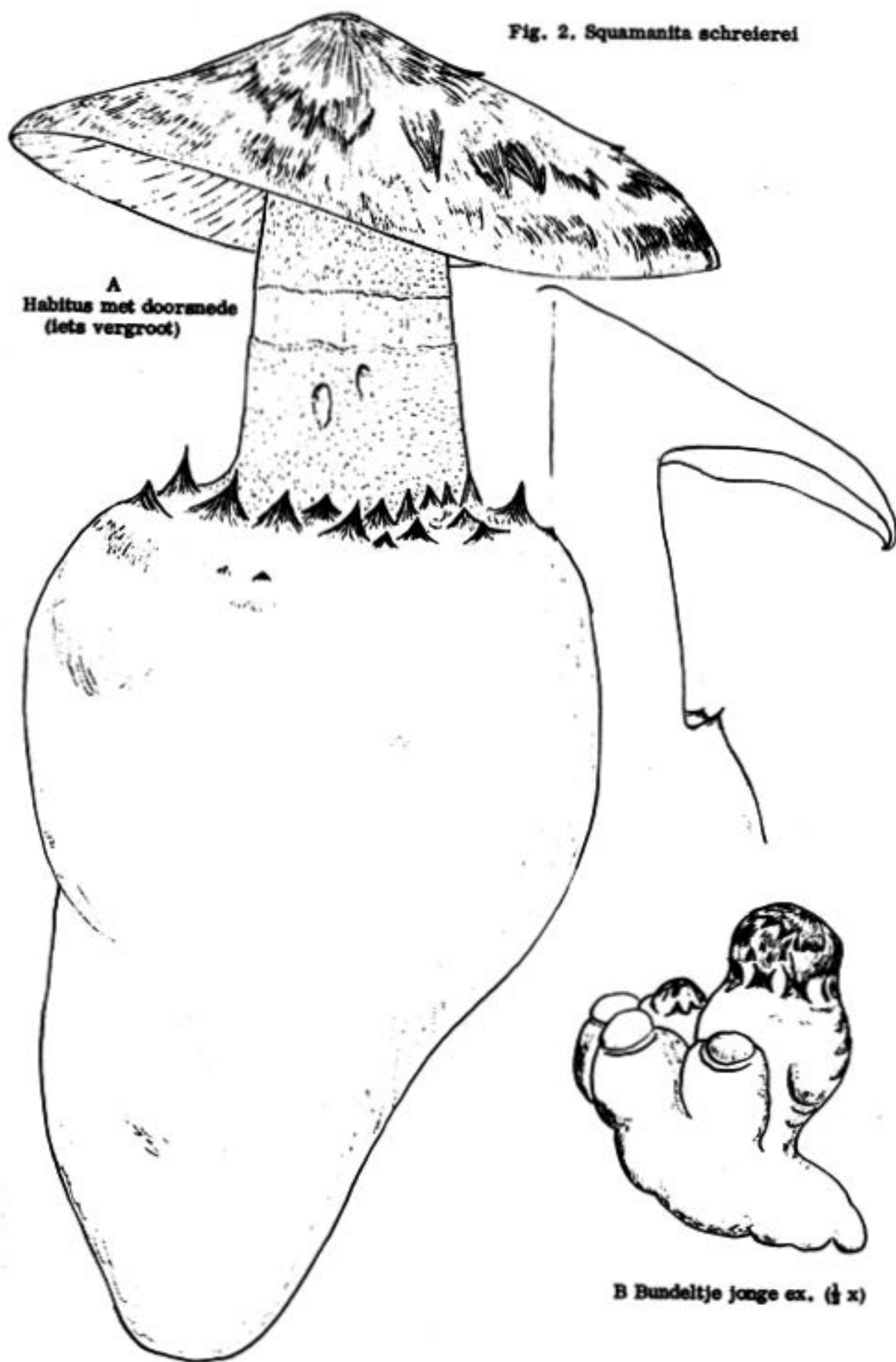
In het tweede geval waarbij ik conidiën bij S. odorata vast stelde, bevonden zij zich niet in een steelwand, maar aan de bovenkanten van enige vergroeide knolletjes, juist onder de opperhuid ervan. (Fig. 4). Deze opperhuid was plaatselijk afgeschilferd, zodat de wijze van vrijkomen van de conidiën voor de hand ligt. Nu waren bovenop deze knolletjes ook een aantal donkere ronde vlekjes te zien, die kennelijk vruchtlichamen in aanleg waren. De vraag dringt zich op, of het vormen van conidiën regel is bij S. odorata en zo ja, of het aan de vorming van vruchtlichamen vooraf gaat, of dat het alleen optreedt bij knolletjes waarvan de vruchtlichamen om één of andere reden niet tot ontwikkeling zijn gekomen. Vragen die slechts door waarnemingen bij levend materiaal op de vindplaats beantwoord kunnen worden.

Mede in verband hiermede zou ik graag iets willen weten over de levensduur van de knolletjes. Daar zij betrekkelijk zacht en vlezig zijn, is het niet aannemelijk dat zij een Nederlandse winter kunnen overleven, maar het is zeer goed mogelijk dat hen een veel langer leven beschoren is dan de vruchtlichamen zelf. Ook waarnemingen hierover zijn zeer welkom.

Mocht er onder de lezers iemand zijn die ons meer over het leven van S. odorata kan vertellen, dan hoop ik dat hij of zij er in Coolia over zal schrijven.

Tot slot de lijst van vindplaatsen gerangschikt per provincie. De toevoeging (L) betekent dat zich materiaal in het Rijksherbarium bevindt.

Fig. 2. *Squamanita schreierei*

A
Habitus met doorsnede
(iets vergroot)

B Bundeltje jonge ex. ($\frac{1}{2}$ x)

Fig. 3. *Squamanita odorata*

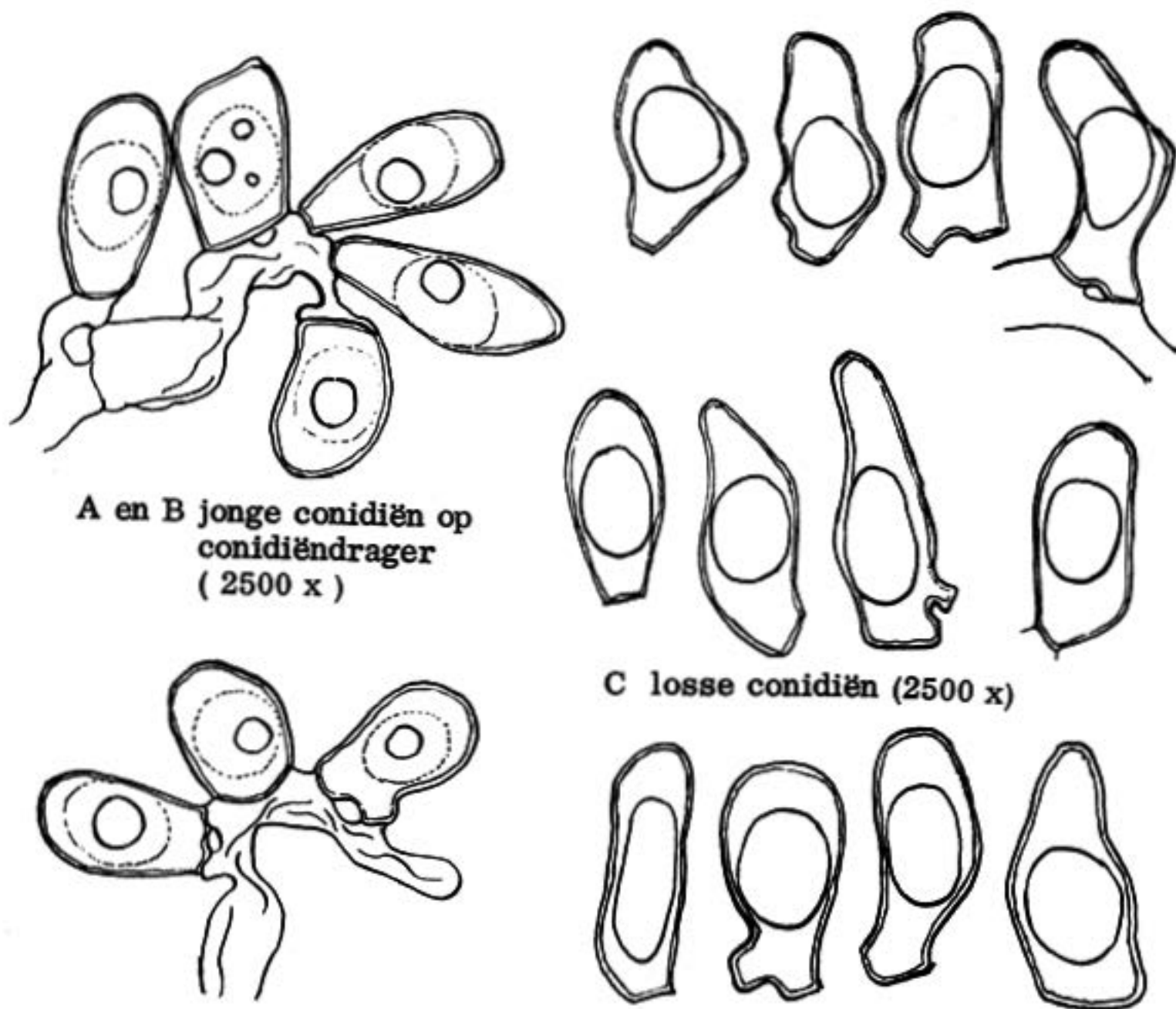

Fig. 4. *Squamanita odorata*
Knolletjes, waarbij zich onder wegschilferende opperhuid een dikke laag conidiën bevindt. (2 x)

- Overijssel: Delden, 1942, A.C.S. Schweers (Med.Nederl. Mycol. Ver. 28: 55)
- Gelderland: Wapenvelde, 6 oct. 1920, Van der Meulen (Lev.Nat. 25: 294)
- Wilp, 2 oct. 1955, 19 sept. 1954, W.J. Reuvecamp Jr. (l)
- Wageningen, 18 oct. 1963, C.Bas (L)
- Utrecht: Baarn, 10 oct. 1937, anonymus (Fungus 9: 28)
- Loosdrecht (omgev.), 1938, J.Daams (Med.Nederl. Mycol. Ver. 28: 55)
- "De Vuursche", oct. 1922, H.v. Stolk (Med. Nederl. Mycol. Ver. 13: 40)
- Amersfoort, sept. 1916 (2 x), A. Joman (L)
- Amersfoort, oct. 1917, Joman (Med.Nederl. Mycol. Ver. 9: 24)
- Bilthoven, oct. 1917, B.E. Bouwman (Med.Nederl. Mycol. Ver. 9:24)
- Bilthoven, oct. 1933, E.E. Bouwman (L)
- Huis ter Heide, sept. 1917, oct. 1917, J.A.R.v.Stolk (L),
- Huis ter Heide, sept. 1920, H.v.Stolk (L)
- Zeist, 1917, C. Brakman (Med.Nederl. Mycol. Ver. 9: 48)
- Noord-Holland: Laren, oct. 1942, A.J. Sevenhuijsen (L)
- Noord-Brabant: Dorst, oct. 1955, P.B.Jansen (L)

Uit de vele malen dat er (L) achter de vondsten staat zou men concluderen dat het Rijksherbarium goed in het materiaal van S. odorata zit. Dit is in zekere zin zo. Maar de meeste collecties bevatten slechts één enkel exemplaar en de oudere vondsten zijn bovendien op vloeistof geconserveerd. Mycologen uit het buitenland die om materiaal vragen moeten dan ook teleurgesteld worden. Hopelijk wordt er ergens weer eens een rijke vindplaats ontdekt, zodat ook wat exemplaren onder buitenlandse mycologen gedistribueerd kunnen worden.

Dit laatste is van belang daar de plaats van Squamanita in het systeem van de Agaricales allesbehalve duidelijk is. De aangehechte lamellen met hun regelmatige trama, het ontbreken van randcellen op de lamellen en de structuur van de hoedhuid wijzen op verwantschap met de Tricholomataceae. Twee van de nieuwe soorten van Squamanita hebben echter sporen die toch bruin-rood kleuren in Jodium en er zijn aanwijzingen dat de sporen 2-kernig zijn, hetgeen weer pleit voor verwantschap met de Agaricaceae sensu strictu (waartoe Lepiota behoord).

Het zal uit één en ander wel duidelijk zijn, dat over Squamanita de laatste woorden nog niet gesproken zijn !

SUMMARY

An account is given of all the facts known about the morphology, the taxonomic position and the biology of *Squamanita odorata*. The same facts may be found in the paper "The genus *Squamanita*" that is published in *Persoonia* 3 : 331-359 (1965).

EXCURSIEVERSLAG "DUIN EN KRUIDBERG"

Op de wat druilerige 9e november 1963 waren bijna 20 mensen naar Santpoort gekomen, om nader kennis te maken met de mycoflora van de late herfst in de duinen. Hoewel de paddestoelen niet in uitbundige hoeveelheden te vinden waren, zijn de deelnemers zeker niet teleurgesteld naar huis gegaan. Uit de volgende lijst blijkt wel dat er een aantal aardige soorten gevonden werden. Van soorten, die met een uitroepteken gemerkt zijn, is materiaal bewaard gebleven in het Rijksherbarium te Leiden.

Gastromyceten:

Crucibulum vulgare
! Geastrum minimum
! " rufescens
! " striatum
! " triplex
! Lycoperdon perlatum
Var. bonordeni
Sphaerobolus stellatus
! Tulostoma spec.

Hebeloma crustuliniforme
" mesophaem
Hygrophoropsis aurantiacus
Inocybe geophylla
Laccaria laccata
Lactarius decipiens
" mitissimus
Lepiota castanea
" cristata
" pseudohelveola
" sistrata

Agaricales:

Agaricus semotus
! Agrocybe pusiola
Amanita citrina
" var. alba
" phalloides
Armillaria mellea
! Clitocybe obbata
" nebularis
Collybia butyracea
Coprinus disseminatus
" plicatilis
Crinipellis stipitarius
Cystoderma amianthinum
Flammulina velutipes

Lepista irina
" nuda
Limacella guttata
! Macrocystidia cucumis (2 x)
! Marasmius anomalus
" confluens
" languidus
" oreades
Melanoleuca spec.
Mycena avenacea
" chlorantha
! " cinerella
" epipterygia
" fibula